

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
HELENİSTİK DÖNEMDE ANADOLU

Prof. Dr. Orhan BİNGÖL
Kültür Portalı

ARALIK - 2009

ANKARA

1. 9. Hellenistik Dönemde Anadolu (MÖ 330-30)

Anahtar Kelime: Hellenistik Dönem, Anadolu, Büyük İskender, Ardıl Krallıklar.

Arkeolojide de genel olarak İÖ. 330 ile İÖ. 30 yılları arasındaki 300 yıllık süreç Hellenistik Dönem olarak tanımlanır. Dönemin başını ve sonunu iki siyasi olay belirler. Başlangıç tarihi olarak Büyük İskender'in İÖ. 334'te Anadolu'ya geçişi benimsenmiştir. Bu tarih, babasının rüyası olan ve Helen kentlerini kurtararak Perslerden intikam almak amacını güden Büyük İskender'in seferinin başlangıcıdır. Dönemin sona erdiği için ise İÖ. 30'da Oktavianus'un son "Ardıl" krallığı alışı benimsenmiştir.

Büyük İskender'in kültür politikası Doğu Uygarlıklarının düşüncesine saygı göstermiş ve böylece Doğu ile Batı arasında bir birleşme eğilimi yaratmıştır. Doğu ruhunun Helen uygarlığı ile kaynaşmasından, dış görünümü ile Helenli, ancak özünü Doğu olan bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır.

Hellenistik uygarlık asıl olarak Anadolu'da gelişip büyümüştür. Anadolu'da daha önceleri Helen kültürünün sağlam bir temeli olan Anadolu-İon sentezinin varlığı temelde bu kültürün doğup gelişmesine ışık tutmuştur.

Hellenistik Dönem boyunca Anadolu'yu iki değişik tipte krallar yönetmiştir. Birincisi Helen Uygarlığının temsilcileri durumundaki, Aiolia ve İonia'da egemen olan Bergama gibi krallıklar, diğerleri ise dış görünüşleriyle Helenli, ancak kültür politikalarıyla doğulu olan Kommagene, Pontus gibi krallıklardır.

Özellikle siyasi açıdan oldukça karmaşık olan Hellenistik Dönemdeki belli başlı olayları kronolojik olarak şöyle özetleyebiliriz.

Doğumu 356 (Pella)	Makedonya kralı Alexander III (Büyük İskender) (İÖ 336–323). Pers İmparatorluğu'nu yıkarak Yunanistan'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurar.
Ölümü 13.6.323 (Babil)	
334	Granikos (Biga Çayı) Savaşı. Büyük İskender Çanakkale Boğazından Anadolu'ya geçerek, Persleri yener ve batı ve güney batı Anadolu kıyılarını istila eder.
333	İssos Savaşı. B. İskender Pers Kralı Darius'u yener.
323-319	(Perdikkas-Antipater-Polysperchon) İmparatorluğu bir arada tutma çabaları. Diadoklar (Halifeler): Mısır (Ptolemaios), Suriye (Seleukos), Makedonya (Antigonos), Bithynia (Nikomedes), Trakya ve Anadolu (Lysimakhos). Yeni Satraplıklar: Pamphilia Lykia ve Frigia (Antigonos Monophthalmos), Hellespontus Phrighiası (Leonnatos) Paphlagonia ve Kappadokia (Eumenes).
311	Ardıllar Barışı
301	İpsos Savaşı, Thrakia valisi Lysimakhos Pergamon'u hâkimiyeti altına alır. Phileteiros, Lysimakhos tarafından, Antigonos'tan aldığı 9000 gümüş talentlik (1 talent yaklaşık 20 kg) hazinenin de koruyucusu olarak Pergamon kalesinin komutanlığına getirilir ve onun öldürülmesinden

	sonra da Pergamon'un sahibi olur.
300	Antiokheia'nın kuruluşu
282	Kurupedion Savaşı. Lysimachos öldürülür. Pergamon bağımsız kalır.
281 - 263	PHILETEİROS (Pontus'daki Tieion'dan) Attalidler Hanedanlığını kurar.
280-275	Galat İstilasası başlar.
263 – 241	I. EUMENES. Phileteiros çocuğu olmadığı için, kardeşi Eumenes'in oğlunu veliyaht yapar. Babasının adıyla kral olur. Eşi Stratonike'dir. Milet ve Ephesos'u ele geçiren Seleukos kralı Antiochos'u Sardeis yakınlarında yenerek topraklarını genişletir.
241-197	I. ATTALOS. Galat savaşlarından sonra basileus ve soter unvanlarını alır. 2. Makedonya savaşı sonrası kalp krizinden ölür. Apollonis'ten olan dört çocuğundan üçünün adları: Eumenes, Attalos ve Phileteiros.
229	Kaikos vadisindeki Pergamon Krallığı'nın Galat Zaferi.
228-223	Anadolu'nun yarısı geçici olarak Pergamon hâkimiyetine girer.
197 – 159	II. EUMENES. Eşi Stratonike
190	Magnesia (a. Syp.) Savaşı. Roma ile birlikte III. Antiokhos'a karşı kazanılır.
188	Apameia (Dinar) Barışı. Tüm Anadolu'nun Pergamon Krallığı'na geçişi
145	Ptolemaios VI'nın Asya Kralı ilan edilişi.
133	Pergamon Krallığı Attalos III'ün vasiyeti ile Roma'ya katılıyor.
88	Anadolu'da 80.000 İtalik'in öldürülmesi.
85	Dardanos Barışı.
83-69	Doğu Kilikya Ermenistan Krallığının bir eyaleti oluyor.
74	Bitinya Nikomedes IV tarafından Romalılar'a bırakılıyor.
67	Kilikya Pompeius tarafından bir eyalet yapılıyor.
30	Mısır'ın Octavianus tarafından zaptı. Antonius ve Kleopatra'nın ölümü. Ptolemaiular devlatinin sonu ve Hellnistik dönemin sona ermesi.

Kaynak:

Akurgal, E. *Anadolu Uygarlıkları*, 1995, 201-218.

Akurgal, E. *Eski Çağda Ege ve İzmir*, 1993.

Mansel, A.M. *Ege ve Yunan Tarihi*, 1995, 443-554.

Radt, W. *Pergamon*, 1999.

Tekin, O. *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö. 12. – M.S. 4. yüzyıllar Arası)*, 2007,102-171.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Orhan BİNGÖL	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1. 9. 1 Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelime: Hellenistik Dönem, Mimari, Peristyl, Agora, Stoa, Gymnasion, Stadion, Bouleutrion, Tiyatro, Tapınak, Sunak, Propylon.

Şehirler: Kentler korunma amacıyla, stratejik konumda olan, yolu ve geçitleri gözetilerek tutabilecek tepelere, ya da tepelere dayalı (Priene) konumlarda, nehirlerin, suyun yakın ve bol olmasını göz önünde bulundurarak kurulmuşlardır (Dura Europos). İskender ve Ardılları döneminde çok sayıda yeni şehir kurulmuştur. Sadece ilk iki Seleukos döneminde Hellenleri yerleştirmek için yüzden fazla kentin kurulduğu varsayılmaktadır. Kentlere kendilerinin, ya da eşlerinin (Stratonikeia, Apamea) isimlerini vermişlerdir, fakat aynı isimde birçok kent olduğu için de onları konumlarıyla de isimlendirerek birbirlerinden ayrılımlarını sağlamışlardır. Hem yeni kurulan kentler, hem de Helenleşen kentlerin sayıları oldukça fazladır.

İskender'in ölümüyle birlikte Anadolu'da bazı krallıklar kurulmuştur. Pergamon Krallığı, Galatlar, Pontus Krallığı, Kapadokya Krallığı, Seleukoslar ve Ptolemaioslar İskender'in ölümüyle birlikte Roma'nın egemenliğine kadar Anadolu'da hüküm sürmüşlerdir.

Mimari: Hellenistik Dönemde de Hippodamik kent planlama sisteminin sürdüğü görülmektedir. Caddelerin farklı genişliklere sahip olmaları bu dönemde yerleşmeye başlar (Priene). Ana yollarda dükkânların yoğun olduğu gözlemlenir. Geleceğin sütunlu caddelerinin kökeninin de Hellenistik Dönem'de aranması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu dönemin en önemli uygulaması olan stoalar düşünüldüğünde, bu varsayımın hiçte yabana atılmaması gerektiği ortaya çıkar. Ephesos'taki anıtsal kapı "Westtor"un bulunduğu cadde buna en güzel kanıtı oluşturuyor olabilir.

Hellenistik Dönem Mimarisinde önceki dönemlerin aksine dini mimarinin ağırlığı giderek azalmış, bireyin artan önemi ve değeri doğrultusunda ortaya yeni akımlar ve bu akımlara bağlı olarak yeni planlarla sunulan yapı türleri çıkmıştır. Bu yeni yapıların tümü, daha önceki dönemlerde de kullanılmış yapı türleridir. İşin özüne bakıldığında mimaride hiçbir değişim yoktur. Fakat Hellenistik Dönem'de yapılar, yeni akımlar doğrultusunda yenilenen işlevlerine göre planlanarak evrensel formlar kazanmışlardır.

BİREYSEL MİMARİ

Hellenistik Dönem'de demokrasinin getirdiği eşitlik kavramından uzaklaşarak, bireylerin sahip oldukları olanakların farklılıklar göstermeye başlaması, etkisini, değişerek büyütülen konutlarda da gösterir. Klasik dönemdeki Pastas ve Prosta "tip konutlar", avlunun dört taraftan revaklarla, küçük boyuttaki "stoacık"larla çevrilmesiyle "Peristyl" evleri oluştururlar. Bu dönemde büyük ev tiplerinin yanı sıra saraylar da inşa edilmeye başlamıştır. Anadolu'da günümüze ulaşan Hellenistik Dönem'in en ünlü sarayları, Pergamon'daki saraylardır. Peristyl konut planına sahip olan bu saraylar özellikle Andron'un iç dekorasyonunun zenginliği ile diğer konutlardan ayrılan yapılardır.

TOPLUMSAL MİMARİ

Topluma yönelik yapı tiplerinin başında **agoralar** gelir. Hellenistik dönem agoraları konumu önceden seçilmiş, planlanmış, dışa kapalı, genelde dikdörtgen bir plana sahip yapılardır. Agoraların ve tapınakların neredeyse vazgeçilmez birimleri olan ve aslında kökenini çok daha

gerilerde aramak gereken tek ya da çift katlı *stoalar*, genç bireylerin bedensel ve zihinsel gelişimleri için kaçınılmaz olan kurumsal yapıların başında gelen *gymnasionlar* ve genellikle gymnasionlarla bağlantılı olan, yarışmaların yapıldığı *stadionlar*, toplumun ulaştığı aşamayı, onların kurumlarının oluştuğunu vurgulayan bir yapı türü ve dönemin en önemli yapı tipleri arasında olan *meclis binaları (bouleuteiron)*, toplumsal mimarinin birer ögesini oluşturmaktadırlar.

Tiyatrolar toplumsal mimarinin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Genellikle 4. yüzyıl tiyatrolarının devamı diyebileceğimiz Hellenistik Dönem tiyatrolarında oyun daire planlı orkestrada oynanır. Theatron yarım daireden büyüktür, bu nedenle at nalı planlı olarak tanımlanır. Aynı nedenden ötürü de yan girişler diagonaldir. Prohedrie orkestra seviyesinde olup sahne binası tek katlıdır.

DİNİ MİMARİ

Tapınaklar: Hellenistik Dönem Mimarisi olarak isimlendirilen sürecin başına, 350 yıllarında yapılan Priene Athena Tapınağı ile bu tapınağın ve kentin Mimarı Pytheos'u yerleştirmek gerekir. Hiçbir zaman kent içinde yer almamış olan dipteral tapınakları, başkalaşımdan geçirecek kent içine alan mimarın ismi ise, Pytheos'un başlattığı ilk dönemden sonra, Magnesia Artemis tapınağı ile başlattığı ikinci döneme isminin verilmesi gereken Hermogenes'tir. Dönemin koşulları doğrultusunda (din-birey) ve daha ekonomik davranmak zorunluluğu altında Pseudodipteros tapınak planı standardize ederek yeni bir dönemi başlatmıştır.

Hellenistik dönemde kentlerin koruyucu tanrılarına yapılan bir tapınak yerine, artık kentlerde birçok tanrıya birçok tapınağın yapılmaya başlanmasıyla kentlerdeki tapınak sayıları artmış doğal olarak da boyutları küçülmüştür.

Sunaklar: Sunaklar tapınımın vazgeçilmez, olmazsa olmaz parçasıdır. Kurbanlı bir tapınım düşünülmemeyeceği için, tapınak olmazsa olur, sunak olmazsa olmaz kuralı geçerlidir. Bu nedenle, konum olarak bir tapınakla doğrudan bir bağlantı içinde olup olmaması önemli değildir. Hellenistik Dönem'de sunak denilince akla II. Eumenes'in, yıllarca süren savaşlardan sonra Galatlara karşı 165 yılında kazanılan zafer anısına yaptırdığı Pergamon Sunağı, ya da Zeus Sunağı olarak bilinen yapı gelir.

Propylonlar: Topluma ve dine yönelik tüm bu yapılar, içlerindeki diğer yapılarla birlikte, fakat dışı kapalı tek yapı olarak düşünüldüklerinde, vurgulanacak anıtsal bir kapıya gereksinim duymuş olmaları doğaldır. Yine en erken dönemlerden beri kutsal alanlardan tanıdığımız giriş üniteleri artık neredeyse bağımsız bir yapı formu olarak tüm bu dışı kapalı yapılarda kullanılacaklardır. Ayrıca caddelerin önemli yerlerinde Roma Dönemi'nin ünlü zafer taklarının habercisi görünümünde anıtsal kapılar ortaya çıkmaktadır.

Mezar yapıları: Mezarlar kente gelenlerce selamlanmaları amacıyla, yol kenarlarına yapılırlardı. Bu nedenle kente giriş ve çıkıştaki yollar boydan boya mezarlarla çevriliydi. Kentlerin içindeki mezarlar, bir tapınak gibi, kentin simgesini oluşturuyorlardı. Anıt mezarlar için hala kullanılan kavramın doğmasına neden olan Mausollos'un Halikarnasos'taki mezarı Maussoleum giderek yaygınlaşacak bir mezar tipinin öncüsüdür. Aynı şekilde çok erken dönemlerden biri bilinen tümülüs tipi mezarlardan biri olan Nemrut Dağı'ndaki Kral 1. Antiochos'un tümülüsü, dönemin en ünlü bir diğer mezarıdır. Karayolu gibi denizyolu ile kente gelenlerin de selamlayacakları mezarların en güzel örneklerini Kaunos kaya mezarları oluşturmaktadır.

Foto 1 Magnesia Ad Maeandrum Artemis Tapınağı Üst Yapı Elemanları. (Prof. Dr. Orhan Bingöl'ün arşivinden)

Kaynak :

Akurgal, E. *Anadolu Uygarlıkları*, 1995, 201-218.

Akurgal, E. *Eski Çağda Ege ve İzmir*, 1993.

Mansel, A.M. *Ege ve Yunan Tarihi*, 1995, 443-554.

Radt, W. *Pergamon*, 1999.

Tekin, O. *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö. 12. – M.S. 4. yüzyıllar Arası*, 2007,102-171.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Orhan BİNGÖL	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1. 9. 2 Sanat, Yazı, Dil ve Din

Anahtar Kelime: Hellenistik Dönem, Hellenistik Dönem Sanatı, heykeltıraşlık, resim, mozaik, din.

Hellenistik Dönemde yaşanan siyasi ve sosyal süreç doğal olarak dönemin sanatına da yansımıştır. Bu sürece bağlı olarak sanat eserleri 3. yüzyılda büyük bir gelişim göstermekte, yeni akımlar yaratmakta, fakat 2. yüzyıl sonlarından itibaren sanat alanında da ciddi bir gerileme gözlenmekte, hatta Klasik Dönem eserlerinin kopyaları yapılmaya başlanmaktadır. Dönemin en ünlü sanatçılarından birisi heykeltıraşlık alanında eserler veren Lysippos'tur. Geç Klasik Dönem sanatçıları arasında da gösterilen Lysippos bu dönemde en çok atlet heykelleri ortaya koymuştur. Lysippos portre alanında da oldukça önemli bir sanatçıdır. Büyük İskender'in bütün portrelerini Lysippos'a yaptırdığı bilinmektedir. Özellikle portre sanatında realist sanat akımı kendisini göstermektedir. Hellenistik Dönem resim ve heykel sanatında özellikle tanrı ve tanrıça tasvirlerinde idealleşmiş hatlar görülmektedir.

Hellenistik Dönem sanat ekolleri arasında Bergama heykeltıraşlık ekolü özel bir yer tutmaktadır. Özellikle Bergama Zeus Sunağı'nın kaidesini süsleyen ve tanrılarla gigantların mücadelesinin tasvir edildiği bölümde şiddetli hareketler, yüzlerde patetik ifadeler ve dramatik sahnelerin tasvir edildiği bir üslubun olgunlaştığı görülmektedir. 2. yüzyıl sonlarında Bergama ekolünün gerilemesiyle birlikte Anadolu'da Tralleis ekolü ön plana çıkmaya başlamıştır.

Hellenistik Dönem resim sanatına baktığımızda Apelles ismi göze çarpmaktadır. Ressam Apelles İskender Döneminin en önemli ressamı ve İskender'in portrelerini yapmakla ün kazanmıştı. Dönem ressamı daha çok o dönemin siyasi olaylarını en çok da savaşları resmetmişlerdir. Hellenistik dönemin resim sanatında ki en önemli eseri İssos ve Gavgamela Savaşında İskender'le Dareios karşılaşmasını gösteren mozaik levhadır. Bergama kral saraylarında bulunan çeşitli hayvan ve kuş tasvirlerinin ya da natür mort sahnelerin yer aldığı mozaikler de Anadolu Hellenistik Dönem sanatı için önemli eserlerdir.

Hellenistik Dönemde retorik popüler olup sistem halini almıştır. Üslupta bir değişiklik olup 4. yüzyıl İsokrates üslubunun yerine yavaş yavaş asyanik üslubun geçtiği görülmektedir. Retorikin Hellenistik dönemde bu kadar önem kazanması Yunan düz yazının gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Büyük bir kısmı kaybolan Helenizm düz yazısına ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Buna karşın papirüsler üzerinde bu güne kadar gelebilen hellenizm şiiri hakkında daha fazla bilgi edinilebilmektedir.

Hellenistik Dönem dini de kültür etkileri gibi oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu dönem din anlayışındaki en belirgin özellik, dönemin karışık siyasi olaylarından dolayı devletlerin ve kişilerin tarih sahnesinde görünmeleri ve kısa bir süre sonra ortadan kalkmalarından dolayı Olimpos Tanrılarına olan güvenin azalması, buna karşılık insanların ve devletlerin kaderine egemen olan şans tanrıçası Tykhe'nin ortaya çıkması ve büyük saygı görmesidir. Bununla birlikte tanrısal güçleri olduğuna inanılan, Antigonos'un oğlu Demetrios, Ptolemaios, Flamininus gibi bazı kral ve komutanlar tanrı katına yükseltmişlerdir. Böylece bir çok bölgede tanrı kültü ile beraber hükümdar kültü de yapılmış, ancak doğuda tutunabilmiştir.

Ancak ne Tykhe ne de kral kültü insanları din alanında tam olarak tatmin edememiş, Yunan dininin yerini Stoa felsefesi almaya başlamıştır. Stoa akımından uzak kalan alt tabaka insanları ise gizli dinlere başvurmuşlardır.

Foto 1. Magnesia Ad Maeandrum Artemis Altarına Ait Kabartmalardan Bir Örnek. (Prof. Dr. Orhan Bingöl'ün arşivinden)

Kaynak:

Akurgal, E. *Anadolu Uygarlıkları*, 1995, 201-218.

Mansel, A.M. *Ege ve Yunan Tarihi*, 1995, 443-554.

Tekin, O. *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö. 12. – M.S. 4. yüzyıllar Arası)*, 2007,102-171.

Kültür Portalı

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Orhan BİNGÖL	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

